

1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi

1915 Armenian Tehcir Law And The Impact Of Germany

M. Nail Alkan*

Özet

1915 yılında çıkarılan Sevk ve İskan Kanunu (Tehcir Kanunu) ile bazı Ermenilerin nakledilmesi sırasında insani kayıplar yaşanmıştır. Yaşanan olaylar Türkler ve Ermeniler arasında cereyan etmiş bir hadise olarak görülse de bu sürece giden yolda başka devletlerin etkisi de söz konusudur. Bu makalede 1915 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu ile Ermeniler arasındaki ilişkilere değinildikten sonra, Almanya'nın Tehcir Kanunu kararı alınması sürecinde ve daha sonrasındaki tutumu ve politikaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tehcir Kanunu, Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, I. Dünya Savaşı

Abstract

During the transportation of Armenians according to the Dispatchment and Settlement Law (Tehcir Law) passed in 1915, lots of people lost their life. While it has seen as an issue between the Turks and Armenians, other states have effects on this process also. In this article firstly the relations between the Ottoman Empire and Armenians will be summarized then Germany's policies and attitudes will be analysed before and after the process of Tehcir Law.

Key Words: Tehcir Law, Armenians, Ottoman Empire, Germany, World War I.

Giriş

Ermenilerin, M.Ö. 8. yüzyılda Anadolu'ya geldikleri ve Urartu Devleti'nin yıkılmasının ardından M.Ö. 6. yüzyılın başlarında, Van Gölü ve civarındaki topraklara, Pers Kralı'nın egemenliğini kabul etmek ve vergi ödemek şartıyla yerleştikleri ifade edilmektedir.¹ Ermeniler çok uzun yıllar, Anadolu'da yıkılan ve yerine yenisi kurulan İmparatorlukların himayesinde vergi ödeyerek yaşamaya devam etmişlerdir. Türklerle Ermenilerin ilk münasebetleri Selçuklular döneminde olmuştur. Ancak kimi kaynaklarda ilişkilerin başlangıcı daha da gerilere götürülerek, Türklerin İslamiyet'e giriş tarihine kadarki sürece işaret etmektedir. Buna göre Türklerin bir kısmı o dönemde Ermenilerin mensup olduğu mezheplere girmişlerdir.² Bazı kaynaklar Selçuk oğullarından Çağrı Bey'in 1015–1021 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'ne gerçekleştirdiği keşif amaçlı seferler ile Anadolu'yu yurt edinen Türklerin, Ermenilerle ilk münasebetlerinin baş-

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkan Yardımcısı

1 Ekrem Memiş, "Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri (The Origin of Armenians and Turk-Armenian Relations From Past Until Today)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, Sayı 1, Haziran 2005, s. 4.

2 Şenol Kantarcı, 30 Ağustos 2007, "Tarih Boyunca Türk Ermeni İlişkileri Ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/761-tarih-boyunca-turk-ermeni-iliskileri-ve-ermeni-sorunu-nun-ortaya-cikisi>, Erişim Tarihi 23.09.2014.

Gazi

Akademik
Bakış

91

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

ladığını ifade etmektedir.³ Ermeniler Selçuklu döneminde itibaren Türklerle yakın ilişkiler geliştirmişler ve daha önce kendilerine kötü muamele eden Bizanslıların aksine Türklerden her zaman hoşgörü görmüşlerdir. Öyle ki Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin Anadolu'da oldukları süre içerisinde en rahat dönemlerini geçirdikleri rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler yönetimin en üst kademelerinde görev almışlardır. Hatta Ermeniler, "millet-i sâdika" (sadık topluluk) sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda zimmi tabir edilen statüde -yani Müslüman bir ülkenin Gayr-i Müslim vatandaşı sıfatıyla- yaşamışlar ve diğer vatandaşlara tanınan bütün hak ve hürriyetlere de sahip olmuşlardır. Ancak Ermeniler sahip oldukları bu haklara rağmen isyan yolunu seçmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada, İmparatorlukların kaderini etkileyen olaylar meydana gelmiştir. Örneğin; sanayi devriminin getirdiği hammadde ihtiyacı ve üretilen mallara pazar bulma çabası hızla saniyeleşen devletleri sömürgeci politikalar izlemeye itmiştir. Öte yandan Fransız İhtilali'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımı özellikle İmparatorlukların dağılma sürecinde rol oynamıştır. Azınlıkların milliyetçilik akımı ile isyan etmeye başlamaları Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu İmparatorlukları zor bir sürece sokmuştur. Bu iki unsur yanında Osmanlı İmparatorluğu içerisinde aktif bir şekilde sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinin de Ermenilerin isyan etmesinde rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldan itibaren eski gücünü kaybetmeye başlaması, tabiri caizse dünya siyasetini etkileyen değil, bu siyasetten etkilenen bir konuma gelmeye başlamasıyla Fransa, İngiltere, ABD, Almanya, Rusya gibi ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahil olmaya başlamışlardır. Ermeniler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Rusya'dan "işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemesini, bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını" talep etmişlerdir. Bu isteklerle birlikte Ermeni sorununun ilk kez ortaya çıkmaya ve uluslararası bir şekil almaya başladığı söylenebilir. 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın 16. Maddesi ve daha sonra da aynı yıl toplanan Berlin Kongresi sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Ermeni sorunu tamamen uluslararası bir boyut kazanmıştır. İngilizlerin desteğini alan Ermeniler yurt içinde ve dışında birçok parti ve dernek kurup Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bir Ermeni Devleti kurmak için terör olayları ve isyanlar başlatmışlardır. Ancak Ermeniler bu terör olayları ve isyanlar ile Türklere yapmış oldukları zulmü, dünyaya Türklerin Ermenilere zulmü olarak lanse ettirmişlerdir. Ermeni dernekleri ve çeteleri özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş halinde olduğu dönemlerde -1912-1913 Balkan Savaşları gibi- siyasi faaliyetlerini daha da artırarak katliamlarına devam etmişlerdir. Ermenilerin isyan ve katliamları

3 Özgür Yıldız ve Gökçe Akbulut, "1915'ten Günümüze Tehcir (Since The Deportation 1915)", *The Journal Of Academic Social Sciences Studies*, Volume:5, Issue:2, 2012, s.380.

Görüş

Akademik
Bakış

92

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na dahil olması ertesinde de devam etmiş, söz konusu isyan ve katliamlara ilişkin alınan bölgesel tedbirlerin yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu durum karşısında Osmanlı İmparatorluğu 27 Mayıs 1915 tarihinde "Sevk ve İskan Kanunu" nu uygulamaya koymuştur. Osmanlı İmparatorluğu sevk edilen Ermenilerin can güvenliğinin sağlanması için güvenli güzergahlar üzerinden gönderilmeleri, sağlık durumu iyi olmayan Ermenilerin sevk edilmemesi, sevk edilen Ermenilere gelir kaynağı sağlanması gibi insani tedbirler almıştır. Ancak bu tedbirlere rağmen istenmeyen birtakım olaylar meydana gelmiştir. Ermeni çetelerinin, göç eden Ermenileri kolluk kuvvetlerinden zorla almaya çalışması sonucu çıkan çatışmalarda insanlar hayatlarını kaybetmiştir. Bunun yanında savaş döneminin zor şartları, gıda, ilaç ve diğer imkânların yetersizliği, iklim koşulları ve salgın hastalıklar yüzünden ölen insanlar da olmuştur.⁴ Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta sadece Ermenilerin değil, iki tarafın da can kayıpları yaşamış olmasıdır. Bu nedenle Ermenilerin yaşadıkları can kayıplarını Türkler tarafından yapılan sistemli bir kıyım olarak nitelendirmeleri mantık dışıdır. Ermenilerin yalnızca 1915 yılında yaşanan olaylara dikkat çekerek bu sürecin öncesi ve sonrasında yaşananları dile getirmemeleri de oldukça ilginç bir durumdur. Zira bu olayların yaşanmasına sebep olan temel faktör Ermenilerin 1880'li yıllardan itibaren Türklere yönelik yapmış oldukları katliamlardır. Fakat Ermeniler yaşanan olaylar sonucu dünyaya kendilerini zulme ve katliama uğramış olarak göstererek hiçbir siyasi gerçekliği olmayan bu durumdan pay çıkartmaya çalışmaktadırlar.

Almanya'nın Ermenilere Yönelik Politikası

Sevk ve İskan Kanunu (Tehcir Kanunu) ile Ermenilerin nakledilmesi sırasında yaşanan olaylar Osmanlı İmparatorluğu ile Ermeniler arasında cereyan etmiş olsa da perde arkasında çeşitli unsurların da bu süreçte etkin rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nu Tehcir Kanunu'nu hayata geçirmeye iten güvenlik ihtiyacı yanında I. Dünya Savaşı'nda müttefik Almanya ile sahip olunan askeri ilişkilerin Kanunun çıkarılmasına giden süreçte incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki askeri ilişkilere geçmeden önce Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere yönelik politikasına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya ilişkileri köklü bir geçmişe sahiptir. Tarihsel olarak incelediğimizde taraflar arasındaki ilişkilerin dostluk esasına dayalı olarak geliştiği görülmektedir. Otto von Bismarck, 1871'de Alman millî birliğinin kurulması ardından yeniden bir savaş ortamının oluşmaması için Rusya ve Fransa'nın aksine o dönemin en önemli meselesi olan Şark Meselesi ile ilgilenmemiş, Alman menfaatleri için Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinin ve bütünlüğünün korunması gerektiğini düşünmüştür. Bu görüşün temelinde Osmanlı İmparatorluğu parçalandığı takdirde kendisine herhangi bir pay düş-

4 Türkan Erbenği ve Emin Kutluğ, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar Ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006, s.49.

Gazi

meyeceği endişesi olduğu söylenebilir.⁵ Ancak 1878 yılında gerçekleştirilen ve Ermeni meselesine uluslararası bir boyut kazandıran Berlin Kongresi'ne ev sahipliği yapan Bismarck'ın bir süre sonra yavaş yavaş bu politikasından sıyrıldığı görülmektedir. 19. yüzyılın sonuna doğru sanayi alanında yaşanan gelişmeler Bismarck'ı daha aktif bir dış politika izlemeye itmiştir. Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu ile askeri ilişkiler geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da gerileme döneminde izlemiş olduğu denge politikası kapsamında Almanya ile menfaatleri gereği yakınlaşmıştır. Alver'in Feiger'den aktardığı şekliyle Bismarck'ın Ermeni politikasının Osmanlı ve Rusya politikasına göre belirlendiği ifade edilmektedir. Buna göre Bismarck, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilere yardım edilip edilemeyeceği konusunda bu kişilerin Hıristiyan olması dolayısıyla ilgi gösterilebileceğini ancak bundan kaçınılması gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca Bismarck, Osmanlı padişahının otoritesini zayıflatmaktan ziyade Ermeni probleminin ertelenerek çözülmesine daha sıcak bakmıştır ve Ermeni sorununun daha çok Avrupa'nın büyük devletleri tarafından çözülmesini istemiştir.⁶ Bismarck, sadece Ermeniler lehine reform yapmaktan ziyade, Osmanlı tebaasının tamamının yaşam koşullarının düzeltilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur.⁷ Bismarck o dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin bozulmaması için Ermeniler konusunda sessiz kalması nedeniyle bazı eleştirilere maruz kalmıştır.

Bismarck'tan sonra başa gelen II. Wilhelm'e göre Almanya, dikkatini Avrupa üzerinde toplayan statükocu politikasından vazgeçip "Dünya Politikası"na (Weltpolitik) yönelmeli ve sömürgeciliğe girişmeliydi. Bu nedenle II. Wilhelm Bismarck'ın risk almayı reddeden politikası yerine daha etkin bir dış politikayı tercih etmiştir. Bu dönemde II. Wilhelm Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Tepekaya'nın Rathmann'dan aktardığı şekliyle II. Wilhelm'in Osmanlı ile ilişkileri geliştirme nedenleri; Almanya'nın fabrikaları için hammadde ve mamulleri için pazar bulma ihtiyacı, Osmanlı topraklarının petrol, bakır, krom ve kurşun gibi maden yatakları bakımından zengin olması, kurulacak olan Berlin-Bağdat demiryolu hattı ile Basra Körfezi'nde etkin olarak İngiltere'ye karşı avantaj elde etme ve Osmanlı'nın dağılması durumunda gerekli payı alma düşünceleridir.⁸ II. Wilhelm döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki siyasi, ticari, askeri ilişkiler iyice gelişmiş ve I. Dünya

- 5 Karl Helfferich, "Die Deutsche Türkenpolitik", *Im neuen Deutschland, Grundfragen deutscher Politik in Einzelschriften*, Hrsg. Hermann Jordan, Berlin 1921, s. 8.
- 6 Fusun Alver, "Ulus Ötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkileri Çalışmaları Ve Geleneksel Ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması", *Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli 2012, s. 705.
- 7 Mustafa Gencer, "Mehmet Cebeci; Die Deutsch-Türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908). Die Rolle Deutschlands in der Türkischen Außenpolitik unter Besonderer Berücksichtigung der Bulgarischen, Ägyptischen und Armenischen Frage", *History Studies*, Volume 3/2, 2011, s. 411.
- 8 Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.40.

Görüş

Akademik
Bakış

94

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

savaşı öncesi Alman nüfuzu Osmanlı İmparatorluğu'nda doruk noktasına ulaşmıştır. II. Wilhelm'in eşiyle birlikte ilk resmî ziyaretini 1889 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yapması üzerine II. Abdülhamid, bu ziyaretten oldukça etkilenmiş ve bu tarihten sonra Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasî ve ticarî etkisi günden güne artmıştır. Ermeni meselesi açısından incelediğimizde II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişkiler kurması bir yandan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yaklaşmasına yol açarken diğer yandan bu ülkelerin Ermeniler üzerinde ortak politikalar üretmesine neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı'na doğru İngiltere ve Rusya, Ermeniler lehine ıslahat gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskılarını artırmıştır. İki ülkenin asıl amaçlarının Ermenilerden ziyade, Avrupa'da çıkabilecek bir savaşta Almanya ile yakınlaşan Osmanlı'yı içten çökertmek ya da zayıflatmak olduğu ifade edilmektedir.⁹ Almanya, İngiltere ve Fransa tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan ıslahatları tehlikeli bulduğu için benimsememiştir. Bu nedenle özellikle İngilizlere karşı Osmanlı'nın Ermeni politikasını desteklemiştir. 1897 yılında İstanbul'a Alman Büyükelçisi olarak gönderilen Marschall von Bieberstein; "Kim reformlarla meşgul olursa, o İmparatorluğu reform ettirmek istemiyor, bilakis mahvetmek istiyordur" diyerek İngilizlerin Ermenilerle ilgili reformlarının amacının, Ermenileri alet ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri gelişirken Anadolu'da birçok Ermeni isyanı arka arkaya patlak vermeye başlamıştır. Bu isyanların birden hızlı bir şekilde artmasında, Osmanlı'daki Alman nüfuzundan rahatsız olan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin önemli rolü olduğu söylenebilir. Bu devletler, Anadolu'daki Ermeni isyanlarını destekleyerek ve kışkırtarak Almanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki –demiryolu inşası gibi- faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır.¹¹ Almanya, Ermeni politikası hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alırken özellikle 1895 yılındaki Zeytin İsyanı sonrasında Ermenilerin masum olduğu ve zulüm gördüğü iddiasını ortaya atan yayın ve haberlerden etkilenmeye başlamıştır. Burada değinilmesi gereken önemli nokta Almanların Ermeniler konusundaki görüşlerinin yine bir Alman nedeniyle değişmesidir. Bu Alman, rahip Johannes Lepsius'tur. Lepsius, daha 1890'larda Ermeni meselesinin hararetle bir savunucusu olmuş, 1897 yılında "Armenien Und Europe" (Ermenistan ve Avrupa) adlı kitabında görüşlerini belirtmiştir. Ayrıca Lepsius, Ermenilere yönelik yardım kuruluşları arasında ilk sırayı alan, Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient-Mission) ile Alman Ermeni Cemiyeti'nin (Deutsch-Armenische Gesells-

9 Veysel Ayhan, "Ermeni Kimliğinden Ermeni Sorununa Geçiş Sürecinde Rol Oynayan İçsel Ve Dışsal Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, 2005, s. 73.

10 Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 63.

11 Yahya Bağçeci, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, 2008, s. 320.

Gazi

Akademik
Bakış

95

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

chaft) yöneticisi olarak görev yapmıştır.¹² Lepsius, hayatı boyunca çalışmalarını Ermeniler üzerine yoğunlaştırmış, Ermenilerin en büyük savunucularından biri olmuş ve Avrupa'da Ermenilerin koruyucu meleği olarak adlandırılmıştır. Lepsius'un Avrupa kamuoyunu etkilemek için Ermeni meselesini bir Hıristiyan meselesi olarak lanse etmeye çalıştığı ifade edilmektedir.¹³ Sosyal yardım çalışmaları –yetimhaneler ve klinikler kurulması gibi- yanında bir yandan misyonerlik faaliyetleri yürüten Lepsius'un yazdığı yazılar asılsız ve tamamen kendi duygu ve düşüncelerinden ibaret olmasına rağmen, bugün maalesef halen birçok Batı ülkesi tarafından kullanılarak, asılsız Ermeni iddialarının en temel kaynağını oluşturmaktadır. İlginç olan şey bugün birçok Alman yazarın Lepsius'un görüşleri ve raporlarının yalan ve sahte bilgiler üzerine inşa edildiğini söylemesidir.¹⁴ Birçok kaynak II. Wilhelm'in Lepsius'un propagandalarından oldukça etkilendiğini belirtmektedir. Öyle ki II. Wilhelm'in 1895 Ermeni isyanı ile ilgili okuduğu bir rapor üzerine; "Bu artık fazla oluyor. Zira onlar da Hıristiyan" diyerek tepki gösterdiği belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda da II. Wilhelm'in konuyla ilgili olarak annesi Prenses Victoria'dan etkilendiği söylenmektedir. İmparatorun annesinin; "Türkiye'deki Hıristiyan katliamı çok iğrenç. Bütün Hıristiyan ülkelerinin görevi, bu katliamda akan Hıristiyan kanının intikamını Türkiye'den almak olmalıdır" sözleriyle İmparatoru etkilediği belirtilmektedir.¹⁵ Ancak I. Dünya Savaşı'na doğru ilişkiler yeniden rayına oturmuştur. II. Wilhelm 1898 yılında İstanbul-Kudüs ziyaretine çıkmıştır. Bu gezi Alman basınında bazı tartışmalara neden olmuştur. Ortaylı'nın aktardığı şekliyle, milliyetçi-liberal bir Alman gazetesi olan Badische Landeszeitung Sultan Abdülhamit'i kastederek; "Elleri Ermeni kanına bulanmış bir adamın elini imparator nasıl sıkacak? Bu gezide yatın kömür masraflarını haşmetmeab kendi tahsisatından mı, yoksa devlet kasasından mı ödüyor?" diye sert bir eleştiride bulunmuştur.¹⁶ Bir başka liberal gazete aynı yazıya; "Ermeniler kendileri suçlu, Abdülhamit olmasa Türkiye ayakta duramaz. Akıllı bir diplomattır. Gerçekte başbakan da kendisidir. Sınırları dışında bile Halife olarak hürmet görür. İmparatorun böyle bir Sultana misafir olması önemli olaydır" diyerek cevap vermiştir.¹⁷ 1898 yılında Alman gazeteci yazar Hans Barth tarafından kaleme alınan *Türke Wehre Dich* (Türk

Görüş

Akademik
Bakış

96

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

- 12 Ayrıntılı bilgi için bkz: Selami Kılıç, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-51/Ermeni-dostu-olarak-taninan-bir-alman-din-adami-dr-johannes-lepsius>, Erişim Tarihi 15.05.2014.
- 13 Hans Barth, *Türk Savun Kendin*, (çev. Selçuk Ünlü), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 16.
- 14 Christian Johannes Henrich,, "Die Armenische Minderheit im Untergehenden Osmanischen Reich", Christian Johannes Henrich, Wolfgang Gieler, ed., *Türkisches Europa- Europäische Türkei*, Bonn 2008, s. 201.
- 15 Çalık, a.g.e., s. 64.
- 16 İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, No: 479, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 24, Ankara 1981, s. 55.
- 17 Ibid.

Savun Kendini) adlı kitapta Batı'nın, Anadolu'daki Ermenileri kendi menfaatleri için bir araç olarak kullandığı ifade edilmekte ve hatta bu durum "Sekizinci Haçlı Seferi" olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

Osmanlı Ordusunda Alman Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu-Almanya ilişkileri 20.yüzyılın başına kadar derinleşerek devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin nedenini iyi yönetilmemesi olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında ortak hareket eden muhalifler, 1908'de II. Abdülhamit'e İkinci Meşrutiyet'i ilan ettirmiş, 1909'da ise 31 Mart Vakası'nda rolü olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamit'i tahtından indirmişlerdir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle Almanya İstanbul'daki en önemli müttefikini kaybetmiştir. 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ve 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi olaylarında Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu karşısında yer alması ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. İki taraf arasında ilişkilere zarar veren bir diğer gelişme de Balkan Savaşları nedeniyle 1912 yılında toplanan Londra Konferansı'nda Almanların ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında kendilerine bir nüfuz alanı oluşturulması için İngiltere'nin rızasını alma çabasıdır.¹⁹ Fakat önüne çıkan fırsatları iyi değerlendiren Alman diplomasisi özellikle Ermeni konusunda Osmanlı'dan yana tavrını devam ettirince ve Osmanlı ordusunun reformu için Alman subayların İstanbul'a gelmesiyle ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunan Enver Paşa'nın Almanya'ya duyduğu yakınlığın da Almanya-Osmanlı ilişkilerinin olumlu seyretmesine katkısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunda görev alan Alman heyetleri gerek ordunun modernleşmesi gerekse Osmanlı-Almanya ilişkileri açısından önemli rol oynamışlardır. Helmut von Moltke, Johannes Kaehler, Colmar von der Goltz liderliğindeki askeri heyetler Osmanlı İmparatorluğu'nda reformlara katkıda bulunmuş ve söz konusu komutanlar orduda yüksek rütbelere sahip olmuşlardır. Örneğin; 1913 yılında Limon von Sanders'in başkanlığındaki Alman askeri uzmanları İstanbul'a gelmiş ve Sanders, Boğazların ve İstanbul'un savunmasını da üstlenen Osmanlı Birinci Ordusu'nun başına kumandan olarak atanmıştır. Bu durum Almanya karşıtı devletlerin tepkisine neden olmuş ve kriz yaşanmıştır. Daha sonra Sanders'in ordu genel müfettişliği görevine getirilmesi ile kriz sona ermiştir.²⁰ Makalenin konusu açısından Golç Paşa olarak bilinen Colmar von der Goltz üzerinde durmak yerinde olacaktır. Goltz'un Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenilerin yerlerinden iskan edilmesi gerektiğini stratejik bir plan olarak ilk defa ortaya atan kişi olduğu iddia edilmektedir.

18 Mustafa Çolak, "Müttefik Almanya İle İhtilaf: Ermeni Meselesi", *History Studies, Special Issue on Balkan Wars (Balkan Savaşları Özel Sayısı)*, Cilt:5, Sayı:6, Ankara 2013, s. 150.

19 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt No:8, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 352.

20 Ibid.

Gazi

Akademik
Bakış

97

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Şöyle ki, Deutsche Rundschau dergisinde yer alan bir yazısında Goltz Paşa, Osmanlı devletinin jeopolitik yapısının korunması için, anılan devletin sadece İslami ve Asyalı unsurlardan oluşması gerektiğini ve bu sebepten Hıristiyan Ermeni ögelere Osmanlı devleti toprakları içinde yer olmadığını savunmaktadır.²¹ Wolfgang Gust'un "Der Völkermord an den Armeniern 1915/16" (Ermenilere Uygulanan Soykırım 1915/16) adlı kitabında von Vahakne N. Dadrian tarafından kaleme alınan giriş kısmında Goltz Paşa'nın Ermenileri Osmanlı için stratejik bir tehdit olarak ifade ettiği ve etnik unsur olarak tanımladığı Anadolu Ermenilerinin Rusların doğal yandaşları olduklarından, Türklerin savaşa girmeleri halinde, Rusya'ya sınır Doğu Anadolu'dan Mezopotamya çölleri sürülmelerinin Rusya'ya karşı etkili bir savunma yapılabilmesi için kaçınılmaz olduğunu savunduğu ifade edilmektedir.²² I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Osmanlı ordusunda görevli bir deniz subayı olan Amiral Guido von Usedom'un günlüğünde, Ermenilerin Almanların başarısı için bir engel teşkil ettiği bu nedenle Ermenilerin uzaklaştırılması gerektiği belirtilmektedir.²³

Buchmann'a göre Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda çok rahat bir şekilde yaşadıkları için ayaklanmaya gerek duymamalarına rağmen Rusya'nın kışkırtmaları sonucu ayaklanmaya başlamışlardır. Osmanlı topraklarında yüz-yıllar boyunca süren Ermeniler, Araplar ve Türklerin barış ortamının I. Dünya Savaşı çıkarları uğruna bozulduğu ifade edilmektedir.²⁴ Rusların o dönemde bir Ermenistan devleti kurulmasını istemediği ancak Akdeniz'e iniş için tek yol olarak Doğu Anadolu toprakları görüldüğünden Ermenilerle işbirliğine girişildiği belirtilmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun en üst mevkilerinde danışman ya da kumandan olarak Alman subaylar yer almaktaydı. Savaş ortamında Alman subayların Ermenilerin Ruslarla olan işbirliğinden rahatsız oldukları için Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasına ön ayak oldukları belirtilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun cephe gerisinde askeri açıdan sakıncalı bulunduğu bölgelerdeki Ermenilerin, ülke toprakları içinde, çatışmanın olmadığı daha emniyetli bölgelere gönderilmesi kararının, komuta kademesinde ve karagahlarda çalışan Alman subayların teklif ve önerileriyle verildiği ifade edilmektedir.²⁵ Hatta bu kararın uygulanması sürecinde birçok Alman konsolosun da yönetici ve teşvikçi olarak bu sürece katıldığı ileri sürülmektedir.²⁶

Sevk ve İskan Kanunu'nun uygulamaya konulması kararının alındığı dönemde Almanya'nın iki yönlü bir politika izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede Almanya'nın bir yandan Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik

21 Collmar Freiherr von der Goltz, "Stärke und Schwäche des türkischen Reiches", *Deutsche Rundschau*, Cilt No: LXXXIII, Ekim-Kasım-Aralık 1897, s. 95-119.

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Bertrand Michael Buchmann, *Österreich und das Osmanische Reich. Eine bilaterale Geschichte*, Viyana 1999, s. 261.

25 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, 9. Baskı, Alkim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 154.

26 Ibid.

olarak, savaştaki durum çerçevesinde ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken bir yandan da Ermeniler hakkında alınan karar doğrultusunda İtilaf Devletleri'ne karşı kendisini savunmak durumunda olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Çünkü İtilaf Devletleri Tehcir Kanunu'nun esasen Osmanlı ordusunda görevli Alman subaylar tarafından alındığına dair bir kanaate sahipti.²⁸ Alman Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim, I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı İmparatorluğu'na yollamış olduğu bir memorandum ile Ermenilere karşı alınan askeri tedbirleri desteklemeye devam ettiklerini ifade etmiştir.²⁹ Tehcir Kanunu'nun alınmasıyla birlikte Ermenilerin baş savunucularından Alman rahip Lepsius yeniden sahneye çıkmıştır. Lepsius'un 29 Temmuz 1915 tarihli raporunda Tehcir Kanunu'nu bahane ederek Osmanlı'nın topraklarındaki bütün Hıristiyanları ya öldürerek ya da göçe zorlayarak yok etmek istediği iddia edilmektedir.³⁰ Bu bağlamda Lepsius'un Samuel Huntington'dan önce Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir din çatışması olacağı tezini ortaya attığını söyleyebiliriz.

Tehcir Kanunu Ertesinde Almanya'nın Tutumu

I. Dünya Savaşı'nın Almanya'nın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Almanya'nın Ermenilerin iskan edilmesi konusunda tutumunu tam anlamıyla değiştirmiş olduğunu görmekteyiz. Savaş döneminde Almanya, Ruslarla işbirliği yapmasını engellemek amacıyla Ermenilerin iskan edilmesini desteklerken savaş sonrasında Ermenilerin iskanı konusunda kendini aklama politikası yürütmüştür. Savaş sonrasında Almanya'ya dikte edilen Versailles (Versay) Barış Antlaşması'ndan dolayı İtilaf devletleri Almanya'yı tazminat ödemek zorunda bırakmışlar, ayrıca Alman toplumunun kolaylıkla üstesinden gelemeyeceği ağır şartlar dayatmışlar.³¹ Antlaşmanın getirdiği bu ağır yükten dolayı Almanya, I. Dünya Savaşı sonrası Ermeniler konusunda ikinci bir yükün altına girmek istememiştir. Bu nedenle dönemin Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dr. Wilhelm Solf, 1918 yılında Johannes Lepsius'a bir görev vererek Lepsius'un Ermenilerin iskanı sırasında yaşanan olaylar dolayısıyla Almanya'nın suçsuzluğunu kanıtlamasını istemiştir. Bunun üzerine Lepsius o dönemde Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerindeki konuyla ilgili tüm yazışmaları elden geçirerek Almanya Dışişleri Bakanlığı adına Mayıs 1919'da bir kitap yayınlamıştır.³² Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın esasen bu çalışmanın neticesinde iki tane sonuç görmek istediğini söyleyebiliriz. İlk olarak bu çalışma ile Almanya'nın suçsuzluğunun kanıtlanması ve konuyla ilgili hiç bir sorumluluğu olmadığı-

27 Çolak, a.g.m., s. 154.

28 Ibid.

29 Ibid.

30 Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği -", *Belleken Dergisi*, Cilt: LXVI, Sayı: 247, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 968.

31 Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi* (çev. Sabri Gürses), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 159.

32 Johannes Lepsius (ed.), *Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke*, Tempelverlag, Potsdam 1919.

Gazi

Akademik
Bakış

99

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

nın ortaya çıkarılması; ikinci olarak da belgeler ışığında tüm sorumluluğun Osmanlı'da olduğunun ifade edilmesidir. Lepsius bu iki sonucu da "başarı" ile ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen konu ile ilgili araştırmalar yapan Wolfgang Gust, Lepsius'un 1919 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığı adına yayınladığı kitap için ilginç saptamalar yapmıştır. Gust'a göre, Lepsius'un konuyla ilgili yayınladığı 444 belge orijinal belgelerle karşılaştırıldığında birtakım farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Gust açık bir şekilde belgelerin manipüle edildiğini ifade etmektedir. Fakat bu manipülasyonu Lepsius'un değil Lepsius'a Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivlerini açan ve bu belgeleri önüne sunan Alman Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığını belirtmektedir.³³ Aynı iddiayı "Yeni Lepsius" olarak ifade edilen Alman sosyolog Tessa Hofmann³⁴ da tekrarlamıştır.³⁵ Wolfgang Gust bu çerçevede Lepsius'un görevini dört cepheli bir yapıya benzetmektedir. Buna göre ilk cephe Almanya'yı aklamak, ikinci cephe Osmanlı'yı suçlamak, üçüncü cephe Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın belge ihtiyacını sağlamak ve son cephe de Ermenilerin güvenini kazanmaktır.³⁶

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Almanya'da Ermeni iskanı sırasında yaşanan olaylar her daim gündemde kalmaya devam etmiştir. 15 Mart 1921 tarihinde Talat Paşa'nın Berlin'de bir Ermeni olan Soghomon Tehlirian tarafından öldürülmesi üzerine görülen davanın Almanların Ermeni iskanına ilişkin bakış açısını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dava "Talat Paşa Davası" olarak Alman ve dünya basınında yer almıştır. Sanık olan Tehlirian'ın adının davaya verilmesi gerekirken Almanlar davaya Talat Paşa'nın adını vermeyi uygun görmüşlerdir.³⁷ Almanya'da Ermeni iskanıyla ilgili tartışmalar 1960'ların sonundan itibaren Alman Ermeni Cemiyeti'nin yeniden faaliyete geçmesiyle tekrar baş göstermiştir.³⁸ Almanya'daki Ermeni kuruluşların çalışmaları neticesinde Ermenilerin iskanı konusu Alman Parlamentosuna taşınmıştır. Almanya'nın bu konuda kendini aklama çalışmaları 2000'li yıllardan günümüze kadar halen devam etmektedir. CDU/CSU (Hıristiyan Demokrat Birliği / Hıristiyan Sosyal Birliği) partileri tarafından 22 Şubat 2005 tarihinde Alman parlamentosuna

Gust

Akademik
Bakış

100

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

- 33 Wolfgang Gust, "Veröffentlichungen: Wermanipuliert die Dokumente in „Deutschland und Armenien“?", <http://www.wolfgang-gust.net/armenocide/gusthome.nsf/d3cb8075f11223b4c12572ef004f2e81/e291456a34f282aec12572cd004dbc56!OpenDocument>, Erişim tarihi 31.10.2014.
- 34 Ayrıntılı bilgi için bkz: Tessa Hofmann, *Die Armenier. Schicksal, Kultur, Geschichte*, Das Andere, Nürnberg 1993.
- 35 Barış Özdal, "Doğu Sorunu kapsamında Almanya'nın Ermenilere yönelik izlediği politikalar-Tessa Hofman'ın İddialarının Analizi ve Kritiği", Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan (Yayına Hazırlayanlar), *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler*, Cilt:1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Sayı:163, Kayseri 2009, s. 315.
- 36 Wolfgang Gust, "Magisches Viereck Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien" <http://www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/GuidesView/MagischesViereckDe?OpenDocument>, Erişim Tarihi: 28.08.2014.
- 37 Mustafa Çolak, "Talat Paşa Davası " kararına Berlin'deki Müslümanların Tepkisi ve Alman Hükümeti'nin Tutumu " <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-63/talat-pasa-davasi-kararina-berlindeki-muslumanlarin-tepkisi-ve-alman-hukümetinin-tutumu>
- 38 Jürgen Gottschlich, "Schweigsamer waffenbruder " <http://www.taz.de/!144780/>

“Ermenilere Karşı 24 Nisan 1915’de Başlayan Sürgün ve Katliamların 90. Yılı-dönümünü Anma / Almanya, Türkler ve Ermenilerin Birbirlerini Affetmelerine Katkı Sağlamalı” başlıklı bir önerge verilmiştir. Bu önerge 15 Haziran 2005 ta-rihinde “1915 Yılında Ermenilerin Tehcir ve Katledilmesini Hatırlama ve Anma / Türkler ve Ermeniler Arasında Barışın Sağlanmasına Almanya Katkıda Bulun-mak Zorundadır” başlığıyla Parlamentodaki tüm siyasi partiler tarafından ka-bul edilmiştir.³⁹ Alman Parlamentosu’nun kabul ettiği söz konusu önerge ince-lendiğinde dikkat çeken bir husus göze çarpmaktadır. Önerge içinde Lepsius’a dört kez atıfta bulunulmuştur. Bu çerçevede önergenin tek taraflı bir görüş ek-seninde yazıldığı söylenebilir. Lepsius’un görüşlerinin ne kadar yanlı olduğu ortadayken Almanya’nın konuyla ilgili kabul ettiği önergede halen Lepsius’a atıfta bulunması eleştirilere maruz kalmaktadır.

Sonuç

Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu’nda diğer azınlıklar ve gayri müslimler gibi hoşgörü ortamında yaşamışlardır. İmparatorluğun üst kademelerinde önemli görevler almışlardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme sürecinde, sanayi devrimi ile ülkelerin yöneldiği sömürgeci politikalar ve milliyetçilik akımının etkisiyle Ermeniler isyan faaliyetleri başlatmış ve bu isyanlar katli-amlara dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenilerin isyan ve katli-amlarına karşı almış olduğu bölgesel güvenlik tedbirlerinin yetersiz kalmaya başlaması üzerine 1915 yılının Mayıs ayında Sevk ve İskan Kanunu çıkarılarak Ermenilerin nakledilmesi öngörülmüştür. Nakil sırasında yaşanan ve iki taraf-tan da can kayıplarına neden olan olaylar sebebiyle Tehcir Kanunu günümü-ze kadar süren tartışmaları beraberinde getirmiştir. Tehcir Kanunu Osmanlı İmparatorluğu’nun almış olduğu bir güvenlik tedbiri olmasının yanında bu tedbirin alınması sürecine etki eden en önemli unsurlardan biri de Alman-ya olmuştur. Alman imparatorlarının Osmanlı’da yaşayan Ermenilere yönelik politikaları uluslararası çıkarlar çerçevesinde değişme göstermiştir. Bismarck, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerin bozulmaması adına Ermeniler konusunda daha ihtiyatlı bir politika izlerken, II. Wilhelm özellikle Alman rahip Lepsius’un Ermeniler lehine yazdığı kitaplardan etkilenecek Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenilere ilişkin politikalarını eleştirmiştir. Ancak ilişkiler I. Dünya Savaşı’na doğru yeniden rayına oturmuş, iki taraf müttefik olarak I. Dünya Savaşı’na dahil olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu-Almanya ilişkileri zirveye çıkmıştır. Özellikle askeri ilişkiler bu dönemde ön plana çıkmış, Osman-lı ordusunun modernizasyon çalışmaları Alman askeri heyetlerine teslim edil-miştir. Yüzbaşı Helmut Von Moltke ile başlayan bu süreç Mareşal Liman Von Sanders’e kadar gelişerek devam etmiştir. Bu süreçte kimi Alman askerlerin Osmanlı ordusunda en yüksek rütbelere kadar çıktığı görülmektedir. Osman-

39 Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, Drucksache 15/5689, 15. 06. 2005, *Erinnerung und Gedenken an die Vertreibungen und Massaker an den Armeniern 1915 – Deutschland muss zur Versöhnung zwischen Türken und Armeniern beitragen.*

Gazi

Akademik
Bakış
101
Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

lı İmparatorluğu'nda Alman askerlerin etkisi araştırıldığıında I. Dünya Savaşı döneminin en tartışılan süreç olduğu gözükmektedir. Özellikle savaşın başlangıcından kısa bir süre sonra Ruslarla işbirliği yapmalarının engellenmesi amacıyla Ermenilerin iskan edilmesine Alman askerlerinin etkisiyle karar verildiğine ilişkin gelişmeler iskan sırasında can kaybına neden olan olaylarla ilgili olarak Almanya'nın da sorumluluğu bulunması durumunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1914-1918 yılları arasında Almanların Osmanlı ordusundaki etkisi yadsınamaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Konu ile ilgili sayısız kaynak ve araştırma söz konusu iken Almanya bugün halen olaylar hakkında herhangi bir sorumluluk üstlenmemekte ve kendisini bu olayların dışında tutmaya çalışmaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya, müttefiki Osmanlı'nın desteğini kaybetmemek için Ermeni iskanı kararını desteklerken, savaş sonrasında özellikle İtilaf Devletleri'nin kendisini suçlaması üzerine Lepsius, Hoffman ve Gust gibi konuyla ilgilenen yazarlarla kendisini aklamaya çalışmıştır. Eğer Almanya, Ermeniler ile Türkler arasında konu ile ilgili bir uzlaşma yaratmak istiyorsa Lepsius kadar Türk bilim insanlarının eserlerini de dikkate almalıdır.

Kaynaklar

ADANIR Fikret, "Die armenische Frage und der Völkermord an den Armeniern im Osmanischen Reich. Betroffenheit im Reflex nationalistischer Geschichtsschreibung, in: Loewy", H. und Moltmann, B. (Hg.), *Erlebnis-Gedächtnis-Sinn. Authentische und konstruierte Erinnerung*, Frankfurt 1996.

ALVER Fusün, "Ulus Ötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları Ve Geleneksel Ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması", *Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli, 2012, s. 702-230.

AYHAN Veysel, "Ermeni Kimliğinden Ermeni Sorununa Geçiş Sürecinde Rol Oynayan İçsel Ve Dışsal Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, 2005, s. 45-81.

BAĞÇECİ Yahya, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, 2008, s. 317-331.

BARTH Hans, *Türk Savun Kendini* (çev. Selçuk Ünlü), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

BAYHAN Ersen, *Ermeni Sorunu ve Bugünkü Alman Politikası, Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu -Tahliiller-Belgeler-Kararlar-*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

BEŞİRLİ Mehmet, "Alman Belgelerine Göre Ermeni Meselesi ve Avrupa Emperyalizmi, 1878-1896", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:125, Nisan 2000, s.83-97.

ÇALIK Ramazan, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Görüş

Akademik
Bakış

102

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

ÇALIK Ramazan, "Armeniermorde im Jahre 1915?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 46, Mart 2000, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=304>,

ÇOLAK Mustafa, "Müttefik Almanya İle İhtilaf: Ermeni Meselesi", *History Studies*, Special Issue on Balkan Wars (Balkan Savaşları Özel Sayısı), Cilt:5, Sayı:6, Ankara 2013, s.149-164.

ÇOLAK Mustafa, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği", *Belleten Dergisi*, Cilt: LXVI, Sayı: 247, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 967-990.

DEUTSCHER BUNDESTAG, 15. Wahlperiode, Drucksache 15/5689, Erinnerung und Gedenken an die Vertreibungen und Massaker an den Armeniern 1915 – Deutschland muss zur Versöhnung zwischen Türken und Armeniern beitragen, 2005.

ERBENGİ Türkan ve Emin Kutluğ, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar Ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006.

FULBROOK Mary, *Almanya'nın Kısa Tarihi* (çev. Sabri Gürses), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2011.

GENCER Mustafa ve Mehmet Cebeci, "Die Deutsch-Türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908), Die Rolle Deutschlands in der Türkischen Außenpolitik unter Besonderer Berücksichtigung der Bulgarischen, Ägyptischen und Armenischen Frage", *History Studies*, Volume 3/2, 2011, s. 409-413.

GUST Wolfgang, Veröffentlichungen: Wer manipulierte die Dokumente in „Deutschland und Armenien“, <http://www.wolfgang-gust.net/armenocide/gusthome.nsf/d3cb8075f11223b4c12572ef004f2e81/e291456a34f282aec12572cd004dbc56!OpenDocument>, 31.10.2014.

GUST Wolfgang, "Magisches Viereck Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien", <http://www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/GuidesView/MagischesViereckDe?OpenDocument>, 28.08.2014.

GÜMÜŞ Burak, "Alman Federal Meclis'inin Sözde Ermeni Soykırımını Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 20-21, Kış 2005-İlkbahar 2006, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=398>, 25.10.2014..

HENRICH, Christian Johannes, "Die Armenische Minderheit im Untergehenden Osmanischen Reich, Christian Johannes Henrich", Wolfgang Gieler (ed.), *Türkisches Europa- Europäische Türkei*, Bonn, 2008, s. 183-208.

HOFMANN Tessa (ed), *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht - Der Prozeß Talaat Pascha*, Reihe Progorm, Göttingen 1980.

HOFMANN Tessa, *Die Armenier: Schicksal, Kultur, Geschichte*, Das Andere Verlag, Nürnberg 1993.

HOFMANN Tessa, *Armenier und Armenien, Heimat und Exil*, Rowohlt Verlag, Hamburg 1994.

Gör

Akademik Bakış

103

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

HOFMANN Tessa, *Die Armenier. Schicksal, Kultur, Geschichte*, Das Andere Verlag, Nürnberg 1993.

KANTARCI Şenol, "Tarih Boyunca Türk Ermeni İlişkileri Ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı", 30 Ağustos 2007, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/761-tarih-boyunca-turk-ermeni-iliskileri-ve-ermeni-sorunu-nun-ortaya-cikisi>, 23.09.2014.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt No:8, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

KILIÇ Selami, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-51/ermeni-dostu-olarak-taninan-bir-alman-din-adami-dr-johannes-lepsius>, 15.05.2014.

LEPSIUS Johannes, *Deutschland und Armenien 1914-1918 –Sammlung Diplomatischer Aktenstücke-*, Donat und Temmen, Bremen 1986.

LEPSIUS Johannes (ed.), *Deutschland und Armenien, 1914-1918:Sammlung diplomatischer Aktenstücke*, Tempelverlag, Potsdam 1919.

MEMİŞ Ekrem, "Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri (The Origin of Armenians and Turk-Armenian Relations From Past Until Today)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, Haziran 2005, s. 1-11.

ORTAYLI İlber, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 479, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 24, Ankara 1981.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, 9. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZDAL Barış, "Doğu Sorunu Kapsamında Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikalar- Tessa Hofman'ın İddialarının Analizi ve Kritiği", Metin Hülal, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan (Yayına Hazırlayanlar), *Hosgörüden Yol Ayrımına Ermeniler* Cilt:1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Sayı:163, Kayseri 2009.

ÖZGÖNÜL Cem, *Der Mythos Eines Völkermordes*, Önel Verlag, Köln 2006.

SAUPP Norbert, *Das Deutsche Reich und die Armenische Frage 1878-1914*, Köln 1990.

SCHAEFGEN Annette, *Schwieriges Erinnern: Der Völkermord an den Armeniern*, Metropolis Verlag, Berlin 2006.

SÖYLEMEZOĞLU Şahin Ali, *Die Andere Seite Der Medaille*, Önel Verlag, Köln 2005.

TEPEKAYA Muzaffer, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 40-50.

VON DER GOLTZ Collmar Freiherr, "Stärke und Schwäche des türkischen Reiches", *Deutsche Rundschau*, Cilt No: LXXXIII, Ekim-Kasım-Aralık, Berlin 1897, s. 95-113.

YILDIZ Özgür ve Gökçe Akbulut, "1915'ten Günümüze Tehcir (Since The Deportation 1915)", *The Journal Of Academic Social Sciences Studies*, Volume:5, Issue:2, 2012, s. 379-393.

Görüş

Akademik
Bakış

104

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014